

Dr Manon Mathias

**‘Meiddio Byw’: Agwedd
y llenor at fywyd yng
ngohebiaeth George Sand
a Gustave Flaubert,
Kate Roberts a
Saunders Lewis**

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Golygydd Yr Athro Ioan Williams

'Meiddio Byw': Agwedd y llenor at fywyd yng ngohebiaeth George Sand a Gustave Flaubert, Kate Roberts a Saunders Lewis

Dr Manon Mathias

Derbyniodd George Sand (1804-76) ei llythyr cyntaf oddi wrth Gustave Flaubert (1821-80) ym 1863 a pharhaodd y ddau i ysgrifennu at ei gilydd tan farwolaeth Sand dair blynedd ar ddeg yn ddiweddarach. Dechreuodd Kate Roberts a Saunders Lewis lythra ym 1923, adeg dechrau gyrfa Kate, a pharhaodd yr ohebiaeth am drigain mlynedd nes marwolaeth y ddau ym 1983. Pwrpas yr erthygl hon fydd cymharu'r ohebiaeth rhwng dau o brif awduron Ffrainc y bedwaredd ganrif ar bymtheg â llythyron dau o gewri llenyddol Cymru'r ganrif ddiwethaf er mwyn ystyried y berthynas amwys rhwng bywyd a gwaith y llenor. Yn unol â diffiniad Brigitte Diaz, byddaf yn ystyried y llythyr fel gweithred ('un faire') a chanddo bwrpas perfformiadol, gan ofyn beth yw swyddogaeth gohebiaeth ym mywydau'r llenorion hyn.¹

Ers ail hanner y ddeunawfed ganrif, pan ddaeth llenyddiaeth yn broffesiwn ac rhoid mwy o bwyslais ar ffigwr yr awdur, datblygodd yr arfer o astudio llenyddiaeth mewn dull bywgraffyddol.² Yr oedd Jean-Jacques Rousseau yn graff i nodi yn ei *Confessions* (1782) fod yna berygl i bersonoliaeth yr artist dynnu sylw i ffwrdd oddi wrth y gwaith; yn wir, tyfu a wnaeth y diddordeb ym mhersonoliaeth yr awdur, gan arwain at yr obsesiwn ag enwogrwydd a welir yn ein byd ni heddiw.³ Amlygwyd y ffocws hwn ar fywyd yr awdur ym meirniadaeth lenyddol y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn Ffrainc, yn enwedig yng ngwaith Sainte-Beuve (1804-69), oedd yn ystyried llenyddiaeth fel allwedd i fywyd cudd yr awdur.⁴ Ymysg canlyniadau eraill y duedd fywgraffyddol oedd yr adwaith yn erbyn ffigwr yr awdur, yn enwedig yn ystod y 1960au, megis yn nhraethawd enwog Roland Barthes, 'The Death of the Author'. Datgan Barthes:

The image of literature to be found in ordinary culture is tyrannically centred on the author ..., while criticism still consists for the most part in saying that Baudelaire's work is the failure of Baudelaire the man The *explanation* of a work is always sought in the man or woman who produced it (Barthes, 2002, t. 277, pwyslais gwreiddiol).

A oes modd cyrraedd cyfaddawd rhwng y ddau begwn, drwy ystyried yr artist mewn modd sydd yn awgrymu, yn hytrach nag yn gorfodi dehongliadau? Dywed Seán Burke yn ei astudiaeth ar yr awdur:

work and life are not opposed Nor either is an author's life necessarily contingent, something which can be summarily extricated and reduced to a position of irrelevance or inferiority in the reading of a text (Burke, 1992, t. 188).

¹ Gweler Diaz (2002), yn enwedig t. 63.

² Gweler Sassoon (2006), am fwy o wybodaeth ar statws yr awdur.

³ Gweler Garval (2004), t. 27.

⁴ Gweler sylw Sainte-Beuve: 'Mae llythyron ... llenorion mawrion wedi apelio ataf o hyd' ('J'ai toujours aimé les correspondances ... des grands écrivains') (Sainte-Beuve 1956-1960, I, t. 867).

Gellir, felly, ystyried yr awdur fel ffigwr llai gormesol, nad yw o reidrydd yn rheoli ystyr y testun ac, yn y modd hwn, gellir ailystyried y cyswllt rhwng y bywyd a'r gwaith. Yn ogystal â bod yn ddogfen, yn sgwrs, ac, o bosib, yn destun llenyddol, mae gohebiaeth rhwng dau awdur yn ymgorfforiad o'r broses o gyfuno bywyd bob dydd a syniadaeth yr awdur.⁵ Yn yr ystyr hwn, mae gohebiaeth yn ddolen gyswllt rhwng y ddau fyd. Yn llythyron y pedwar llenor a ystyrir yma, mae'r berthynas rhwng bywyd a llenyddiaeth yn bwnc hollbresennol, a dadlennir agweddau cyferbyniol tuag at y cysylltiad neu'r gagendor rhwng y ddau.

Gellir datgan heb ormodiaith mai'r cydbwysedd rhwng bywyd a gwaith yw un o brif themâu gohebiaeth Sand a Flaubert, a chyferbyniol iawn yw agwedd y ddau lenor. Tra bod bywyd Sand yn llawn bwrlwm, triga Flaubert ar ei ben ei hun yn Croisset, gan aberthu ei fywyd i'w lenyddiaeth. Fel y dywed un beirniad, 'if [Flaubert] held one consistent belief it was indeed the priority of Art over Life' (Brombert, 1966, t. 4). Noda Tim Unwin hefyd:

[Flaubert] establishes himself as the hermit of Croisset, withdrawing officially into the world of his writing and devoting himself wholeheartedly to it To be a writer ... is, in Flaubert's view, to live in and through literature, to think and feel in terms of his writing (Unwin, 2004, t. 5).

Ar yr olwg gyntaf, atgyfnerthu'r portreadau hyn a wna'r sylwadau yn y llythyron, wrth i Sand geryddu Flaubert, er enghraifft, am ei fywyd 'meudwyaidd' afiach, tra bod Flaubert yn ceisio cyfiawnhau ei hunan: 'Mae meddwi ar inc yn well na meddwi ar alcohol. Er mor surbwch yw'r Awen, mae'n llai o drafferth na merched!' ('Se griser avec de l'encre vaut mieux que se griser avec de l'eau de vie. La Muse, si revêche qu'elle soit, donne moins de chagrins que la Femme!', Jacobs, 1981, *GF-GS* o hyn allan, t. 210). Dro ar ôl tro, mae Sand yn annog Flaubert i gymryd seibiant oddi wrth ei waith.⁶ Yn wir, gellid darllen ambell sylw gan Sand fel arwydd nad yw llenyddiaeth yn golygu rhyw lawer iddi hi mwyach, er enghraifft: 'Wn i ddim sut i roi sglein ar waith, ac rwy'n rhy hoff o fywyd ... i ystyried fy hun yn llenor' ('je ne sais pas soigner et polir, et j'aime trop la vie ... pour être jamais un littérateur', *GF-GS*, t. 206). Y mae'n creu cyferbyniad rhwng ei hunan â Flaubert, 'carcharor pell na ellir ei achub' ('un captif enchaîné loin de soi, et que l'on ne peut pas délivrer', *GF-GS*, t. 205). Ceir tueddiad i greu darluniau cartwnaidd o'i gilydd. Dywed Flaubert, er enghraifft:

Trigaf yn union fel wystrysen. Fy nofel yw'r graig sy'n fy nal yn sownd, a does gen i ddim syniad o'r hyn sy'n digwydd yn y byd o'm cwmpas ('Je vis absolument comme une huître. Mon roman est le rocher qui m'attache et je ne sais rien de ce qui se passe dans le monde', *GF-GS*, t. 192).

Ond wrth graffu'n agosach, gwelwn nad yw'r cyferbyniad rhwng George Sand a Gustave Flaubert mor ddu a gwyn. Wrth nodi fod ysgrifennu yn dod yn haws wrth fynd yn hŷn, cyfrannu a wna Sand at y ddelwedd ohoni ei hun fel sgriblwr achlysurol yn hytrach na llenor o ddifri.⁷ Fodd bynnag, elwa a wna safon ei gwaith. Er nad yw hi'n treulio bob awr

⁵ Gweler Brigitte Diaz: 'Yn ôl yr amryw ddulliau gwahanol o'i astudio, gellir ystyried y llythyr fel *dogfen*, fel *testun*, fel *deialog*, neu fel *gweithred*, ond [...] mewn gwirionedd, y mae bob amser yn gyfuniad o bob un o'r rhain ('la lettre, selon [l]es approches plurielles, peut tour à tour être saisie comme un *document*, comme un *texte*, comme un *discours* ou encore comme un *faire*, mais [...] elle est toujours, en réalité, tout cela à la fois.' (Diaz, 2002, t. 49, pwyslais yn y gwreiddiol.)

⁶ Gweler *GF-GS*, tt. 120, 123, 371 a 400, er enghraifft.

⁷ Dyma farn Henry James, er enghraifft: 'No writer has produced such great effects with an equal absence of premeditation' (James, 1878, t. 155).

o'r dydd yn ysgrifennu nofelau erbyn y 1860au, nid yw hyn yn golygu nad yw'n gosod gwerth ar ei chynnyrch llenyddol ychwaith. Wrth sôn am agwedd Sand tuag at y farchnad lenyddol, nodi Martine Reid y ceir cydbwysedd yn syniadau Sand:

Ceir ... deuoiliaeth rhwng y gogwydd realaidd (cynhyrchu llyfrau, ennill arian) a'r gogwydd delfrydgar (adrodd stori, trosglwyddo safbwyntiau ar fywyd) Hyd at derfyn ei gyrfa hir, byddai George Sand yn edrych ar ei swyddogaeth fel llenor yn y modd deublyg hwn ('la position réaliste (le livre à faire, l'argent à gagner) est ... doublée d'une position idéaliste (l'histoire à raconter, les convictions à faire passer) Jusqu'à la fin de sa longue carrière d'écrivain, George Sand gardera au métier cette doublure', Reid, 2002, tt. 73 a 75).

Datgelir y ddeuoiliaeth hon yn glir yn llythyron Sand, wrth iddi esbonio bod llenyddda yn bwysig iddi ond bod seibiant oddi wrth lenyddda hefyd yn gwbl allweddol er mwyn iddi atgyfnerthu ei dawn. Awgryma y dylai Flaubert fynd am dro, er enghraifft, oherwydd 'byddai'r gwaith yn llifo'n well wedi hynny' ('le travail serait plus coulant après', *GF-GS*, t. 123). Pe bai'n ysgrifennu'n rhy realaidd, dywed Sand y byddai'n troi'n ffatri, ac na fyddai ystyr na chydwybod i'w nofelau.⁸ Yn hytrach, mae'n ymroi ei hun i weithgareddau eraill megis paentio a garddio, gan adael i'r gwaith meddwl ('le travail intérieur', *GF-GS*, t. 482) barhau yn yr isymwybod. Er bod Sand, felly, yn treulio llai o amser wrth ei desg, er mwyn lles y gwaith y gwna hyn, gan fod dyfnder a safon ei llenyddiaeth yn ddibynnol ar ei seibiant oddi wrtho. Mae amrywiaeth ei phrofiadau dyddiol yn faeth i'w llenyddiaeth: 'Credaf fod yn rhaid i gelfyddyd wrth baled o liwiau tyner neu danbaid yn gorlifo ohono'n barhaus' ('Je crois que l'art a besoin d'une palette toujours débordante de tons doux ou violents', *GF-GS*, t. 165). Yn ôl Sand, ni ellir gwahanu'r gwaith meddyliol oddi wrth y corfforol a'r ysbrydol.

Nid yw Flaubert yn gymaint o feudwy ychwaith. Y mae'n llwyddo i gadw mewn cysylltiad â nifer o unigolion drwy lythyra, ac fe dderbyn ambell ymwelydd hefyd. Yn hytrach na dyn oeraidd sy'n aberthu ei fywyd i lenyddiaeth, unigolyn cymhleth a chanddo ochr sensitif iawn yw'r cymeriad hwn: 'Na! Nid Llenyddiaeth rwy'n ei garu'n fwy na dim arall. [...] Dwi ddim mor hunangyfiawn â bod yn well gen i frawddegau na Phobl' ('Non! La Littérature n'est pas ce que j'aime le plus au monde. [...] Je ne suis pas si cuistre que de préférer des phrases à des Etres', *GF-GS*, t. 377). Pwysleisia Unwin bwysigrwydd y cymhlethdod hwn:

It is ... important to modify the view of Flaubert as the uniformly reclusive artist who spent his life in solitary aesthetic contemplation. He did, of course, spend long hours and days and weeks at his desk, painfully working through the drafts of his novels, But he was also a man who carried within him all the contradictions that he saw in life itself (Unwin, 2004, t. 12).

Amlygir y tensiwn hwn yn yr ohebiaeth gyda Sand. Wedi i Sand sôn am ei hwyres, er enghraifft, dywed Flaubert ei fod yn gweld eisiau cwmni rhywun i dynnu ei sylw oddi wrth ei waith (*GF-GS*, t. 497). Ef hefyd oedd un o lenorion mwyaf anturiaethus y cyfnod o ran teithio o amgylch y byd ac o ran ei fywyd carwriaethol. Ar y llaw arall, y mae angen tawelwch meddwl ac ysgariad oddi wrth weithgarwch bywyd arno er mwyn iddo allu

⁸ 'Je deviendrais fabriquer et je crois que mes produits manqueraient de la conscience nécessaire' (*GF-GS*, t. 482).

ysgrifennu. Dywed na all ymweld â Sand gan y 'byddai delweddau go iawn yn disodli'r delweddau dychmygol y mae fy ymennydd druan yn trafferthu gymaint i'w creu, a byddai fy nghastell cardiau yn chwalu yn llwyr' ('Des images réelles remplaceraient dans mon pauvre cerveau les images fictives que je compose à grand' peine, tout mon château de cartes s'écroulerait', *GF-GS*, t. 203). Rhaid iddo, felly, encilio oddi wrth realiti bob dydd er mwyn ail-greu'r realiti hwnnw. Fel y dywed Julian Barnes wrth drafod agwedd Flaubert at fywyd: 'The best life for a writer is the life which helps him write the best books he can' (Barnes, 1985, t. 154). Y mae gan Sand a Flaubert ddau ddull gwahanol iawn o weithio, a dwy athroniaeth wahanol ynglŷn â'r berthynas rhwng bywyd a chynnyrch llenyddol, fel y nodir gan Reid: 'Mae Sand ar y pegwn arall i Flaubert' ('Sand se situe à l'opposé de Flaubert', Reid, 2002, t. 61). Er hyn, pwysig yw nodi bod Sand yn cyfeirio at y *ddau* ohonynt fel 'gweithwyr' ('travailleurs'): 'Ni yw'r ddau weithiwr mwyaf gwahanol ar y ddaear' ('Nous sommes, je crois, les deux travailleurs les plus différentes qui existent', *GF-GS*, t. 213). Dyma un o elfennau unigryw Sand yn ystod y cyfnod, fel y dywed Michelle Perrot:

Ystyriai Sand ei hun yn llenor ac nid yn "awdur benywaidd". Disgwyliai drafod theori llenyddiaeth gyda'i chyd-lenorion ar lefel gyfartal; rhywbeth na feiddiai awduron benywaidd ei chyfnod ei wneud. ('Sand se voulait pleinement écrivain, non pas « femme auteur », et elle entendait discuter d'égal à égal avec ses collègues de théorie littéraire, ce que n'osaient pas ses consœurs', Perrot, 1994, t. 220).

Y mae Sand a Flaubert ill dau yn ymroi eu hunain o ddiifri i lenyddiaeth, er bod ganddynt ffyrdd gwahanol o'i chyfuno â'r bywyd bob dydd.

Un o swyddogaethau ysgrifennu llythyron i Sand a Flaubert yw cynnig modd o ddianc rhag problemau'r bywyd allanol pan fo'u hamgylchiadau'n anodd. Fel y noda Louis Le Guillou, mae'r llythyr yn fodd o oresgyn pellter ('briser la distance') rhwng y ddau lythyrwr (Le Guillou, 1990, t. 101). Cyfeiria Flaubert yn aml, er enghraifft, at ei unigrwydd:

Treuliaf wythnosau cyfan heb dorri gair ag un dyn byw. [...] Mae'r nosweithiau cyn dduded ag inc, ac rwy'n byw mewn distawrwydd megis fel yn yr anialwch ('Je passe des semaines entières sans échanger un mot avec un être humain. [...] Les nuits sont noires comme de l'encre, et un silence m'entoure, pareil à celui du Désert', *GF-GS*, t. 118).

Yn wyneb hyn, mae ei ohebiaeth â Sand yn ddolen gyswllt rhyngddo a'r byd tu allan. Mae Sand hefyd yn mynegi ei hunigrwydd ar brydiau, yn enwedig yn dilyn marwolaeth ei phartner, Alexandre Manceau, ym 1865.⁹ Drwy gyfrwng y llythyr, gallant oresgyn eu hamgylchiadau.

Yn wahanol i Flaubert a Sand, gorfodir Kate Roberts a Saunders Lewis i gymryd swyddi gan nad ydynt yn medru ennill eu bywoliaeth drwy lenyddiaeth, fel yr esbonia Saunders:

⁹ Dywed Sand: 'Dyma fi ar fy mhen fy hun yn fy mwthyn bach. [...] Rwy'n ddigalon yma Roedd bod ar fy mhen fy hun yn llwyr fel hyn yn wyliau ac yn seibiant i mi bob amser, ond bellach rhaid ei rannu â dyn marw a beidiodd â bod, fel lamp sy'n diffodd, ond sy'n dal i fod yna' ('Me voilà toute seule dans ma maisonnette. [...] Je suis triste ici Cette solitude absolue, qui a toujours été pour moi vacance et récréation, est partagée maintenant par un mort qui a fini là, comme une lampe qui s'éteint, et qui est toujours là', *GF-GS*, t. 98, pwyslais gwreiddiol). Cydymdeimla Flaubert â hi: 'Ry'ch chi'n unig a digalon yno, rwy innau'r un fath, yn fan hyn' ('Vous êtes seule et triste, là-bas, je suis de même, ici', *GF-GS*, t. 99).

Un cymhelliad da iawn sydd i sgrifennu, sef er mwyn ennill arian; a'r ail yw er mwyn ennill cydnabod ac edmygedd a thipyn o hunanfodddhad. Yr ail yn unig ysywaeth sy'n bosibl yn Gymraeg ... (Ifans, 1993, AKAS o hyn allan, t. 7).

Arwain hyn at ddrwgdeimlad tuag at eu dyletswyddau sydd yn torri ar draws eu hamser prin i lenyddau. Gan gyfeirio at erthygl Saunders sydd yn ei chymharu hi â Simone de Beauvoir a Miss Ivy Compton-Burnett, er enghraifft, tyn Kate Roberts sylw at sefyllfa economaidd a chymdeithasol awduron Cymraeg:

bychan a main iawn yw fy llyfrau i rhagor na'r ddwy a enwasoch. Ond y gwahaniaeth rhwng merched yn sgrifennu yn Lloegr neu Ffrainc, a Chymru ydyw fod yn rhaid i ferch o Gymraes wneud gwaith arall. [...] a phe gallwn innau eistedd wrth ddesg i sgrifennu trwy'r dydd fe allwn gynnig, beth bynnag, ar sgrifennu llyfrau trwchus (AKAS, t. 200).

Cyfeiria Kate droeon yn ei llythyron at ei gwaith ysgol fel rhwystr rhag llenyddau, gan fod y swydd yn mynd â'i hamser ac yn lladd ei hawydd i ysgrifennu.¹⁰ Fel y noda Alan Llwyd yn ei gyfrol ddiweddar: 'Artist rhwystredig oedd Kate yn y cyfnod hwn' (Llwyd, 2011, t. 116). Amlygir yr agwedd hon, er enghraifft, yn natganiad Kate fis Tachwedd 1932:

Yn llenyddol yr wyf yn farw hollol. Ni chefais byth amser i fynd at fy nofel. Deuthum i'r casgliad nad wyf i dda i ddim ond i fod yn fwa slaf (AKAS, t. 94).

Y mae hi'n gyson ffyrnig ei beirniadaeth ar ardal Aberdâr, a'i phrif gwyn yw meddylfryd cul y trigolion: 'Rhyw ychydig iawn o bobl ag ynddynt reddf lenyddol ysydd yma' (AKAS, t. 6). Y mae ei llythyr fis Ionawr 1927 yn gyfle iddi fynegi ei rhwystredigaeth lwyr a'i '[h]anniddigrwydd' (AKAS, t. 15) enbyd tuag at y lle: 'dyma fi yn ôl yn uffern ers wythnos ac yn teimlo yr hoffwn chwythu Aber Dar i'r cymylau' (AKAS, t. 15). Ond fel yr atgoffir hi gan Saunders, 'Drwy'r meddwl yn unig y gellir dianc ar fychander amgylchedd' (AKAS, t. 8). Dyma a wna Kate drwy gyfrwng ei llenyddiaeth, ond hefyd drwy ei gohebiaeth â Saunders. Fel y dywed ef wrthi, mae'r 'cydymdeimlad a'r cyfeillgarwch a enillasoch drwy eich gwaith yn creu byd ehangach nag Aber Dar i chi' (AKAS, t. 8), ac mae eu llythyron at ei gilydd yn enghraifft o'r fath fyd ehangach. Y mae llythyr Kate fis Hydref 1928, er enghraifft, yn gyfle iddi fynd y tu hwnt i'w hamgylchiadau drwy gyfrwng y meddwl, wrth iddi fyfyrto ar y berthynas rhwng ddoe a heddiw, gan esgor ar ddelwedd o fywyd fel chwarel, gyda llechi'r gorffennol yn sylfaen i'r presennol.¹¹ Mewn cyferbyniad â'r ehangder meddwl hwn, a nodweddir yn arbennig gan ymwybyddiaeth o'r gorffennol, y mae Kate yn portreadu'r byd cyfoes fel lle gwag ac arwynebol. Ei barn ar y teledu, er enghraifft, yw ei fod yn 'cyfyngu ar welediad pobl' (AKAS, t. 199).

Dadlennir agwedd debyg ar brydiau gan Saunders Lewis. Mae'n adnabyddus am ei natur amryddawn a'i gyfraniad amlochrog i fywyd Cymru, ond mewn modd negyddol mae ef ei hun yn dehongli hyn, gan nodi fod ganddo 'ormod o heyrn yn y tân' (AKAS, t. 64), a chan gyfeirio at ei hunan fel 'Dic-pob-cawl' (AKAS, t. 84). Datblyga hyn yn dpos yn ei lythyron, yn enwedig yn ystod y 1930au, wrth iddo alaru am y cyfnod pan oedd ganddo amser i lenyddau, o'i gymharu â'r cyfnod presennol: 'ni chaf fyth sgrifennu'r llyfrau llawn sydd yn fy meddwl, nofel a chofiant a llyfrau beirniadaeth' (AKAS, t. 33). Ym 1934, er enghraifft, wrth ymateb i lythyr Kate Roberts ynglŷn â gorffen *Traed mewn Cyffion*, dywed:

¹⁰ Bu Kate Roberts yn dysgu yn yr Ysgol Sir i Ferched, Aberdâr, rhwng 1917 a 1928.

¹¹ AKAS, llythyr 34.

Da gennyf glywed am y nofel. Yr oeddwn innau gynt yn nofelydd – *et ego in Arcadia fui*, – fel y gwn sut brofiad yw hynny; ac yn wir yr wyf yn lled-hyderu cael ail-gychwyn ar yrfa lenyddol wedi'r haf nesaf yma (AKAS, t. 104).

Hyd yn oed wedi iddo ymddeol o'r *Faner* ac fel llywydd Plaid Cymru, mae Saunders yn brysur o hyd yn ysgrifennu erthyglau a darlithoedd, ac mae'r prinder amser i lenyddu yn arwain at ddiffyg hunanhyder ynddo'i hun fel llenor. Wrth sôn am ei ddrama, *Brad*, ym 1957, er enghraifft, dywed: 'Wrth gwrs, fel pawb arall, yr wyf wrth fy modd yn cael clod, ond yn y gwaelod sad fedra'i ddim fy nghymryd fy hun o ddifri' (AKAS, t. 187). Gwelwn, felly, fod rhwystredigaeth Saunders Lewis ynglŷn â'r ffaith ei fod wedi gorfod ymbellhau oddi wrth lenyddiaeth yn peri iddo ei ddiystyru ei hun fel 'artist' (AKAS, t. 84). Ymddengys ei ohebiaeth â Kate Roberts fel modd o gadw gafael ar y byd hwnnw:

yr ydych chiwi'n perthyn i'm cyfnod cynnar amholiticaidd i, pan nad oedd ond crefft llenyddiaeth yn llenwi ein bryd, ac oblegid hynny mae gennych o hyd ryw afael arnaf na fedraf ddim ymddatod oddi wrthi er popeth (AKAS, t. 107).

Ar y llaw arall, ceir hefyd agwedd fwy positif tuag at y berthynas rhwng bywyd a gwaith llenyddol mewn rhai llythyron gan Saunders Lewis. Noda mai 'wedi cnoi a threulio profiad cynhyrfus y gellir ei feddiannu ac y daw llenyddu eto'n fwynhad' (AKAS, t. 36). Y mae'n edmygu'r gallu hwn yn ei gyd-ohebydd. Yn ei farn ef, mae Kate Roberts yn llwyddo i gyfuno ei bywyd bob dydd a'i bywyd meddyliol a chreadigol. Gan gyfeirio at Kate fel dau berson gwahanol – y llenor, a'r wraig – dywed:

Yr ydych chi a hithau wedi eich gwneud yn dwt iawn i fyw gyda'ch gilydd, a phan fyddoch chi'n iselgalon neu brudd, fe sgrifenna hithau stori fer i'ch diddanu ... (AKAS, t. 50).

Er gwaethaf sylwadau Kate fod bywyd yn mynd yn fwrn ac yn ei hatal rhag ysgrifennu, mae ganddi allu arbennig i gyfuno elfennau gwahanol ei bywyd. Gwelwn hyn yn sylw Saunders ym 1950, er enghraifft:

y mae cadw tŷ a gwneud gwaith meddwl ac ysgrifennu a darllen yn fwy nag a fedraf; ac felly deuthum adref gydag edmygedd adnewyddol o'ch cyfuniad chwi o ddoniau (AKAS, t. 154).

Yn nheitl yr erthygl hon, dyfynnais Kate Roberts yn sôn am 'feiddio byw' mewn llythyr ym 1927. I roi'r dyfyniad yn ei gyd-destun, dywedodd Kate mewn cyfarfod yn Aberdâr y flwyddyn honno 'na chawn ni na nofel na drama yng Nghymru am nad ydym yn meiddio byw' (AKAS, t. 15). Ceir awgrym o ystyr ac arwyddocâd y datganiad hwn mewn sylw gan artist benywaidd arall, y ddawnswraig Americanaidd, Isadora Duncan (1877-1927). Yn ei hunangofiant, a gyhoeddwyd ym 1927, datgan Duncan: 'People do not live nowadays. They get about ten percent out of life' (Duncan, 1968, t. 264). Darllenodd Kate y llyfr hwn ac mewn llythyr ym 1931, cyfeiria at Duncan fel 'dynes o athrylith a feiddiodd fyw ei bywyd ei hun' (AKAS, t. 72). Y mae Alan Llwyd yn cyfeirio at edmygedd Kate tuag at Duncan fel arwydd o'i thueddiadau deurywiol:

Yr hyn a olyga Kate wrth "fyw" oedd byw bywyd yn llawn, arbrofi â bywyd hyd yn oed, hynny yw, byw'n agored ddilyffethair yn ôl greddf a natur, heb ofni rhagfarn na gwg cymdeithas (Llwyd, 2011, t. 130).

P'un ai fod yna ddimensiwn erotig i'r sylwadau hyn ai peidio, y mae'n amlwg fod gan Kate Roberts syniad penodol ynglŷn â'r hyn a olygir wrth 'fyw'. Nid 'meiddio byw' mewn ystyr arwynebol o fyw bywyd gwyllt yw hyn ond, yn hytrach, byw bywyd drwy ei werthfawrogi a thrwy fyfyrion arno drwy gyfrwng y meddwl, yn gyferbyniad i fywyd trigolion Aberdâr, ym marn Kate. Credaf mai dyma y mae hi'n ei olygu pan ddywed fod 'ein bywyd heddiw yn ddefnydd thema odidog i nofel neu i ddrama, ond ni wêl neb ddim ymhellach na'i drwyn' (AKAS, t. 218). Atgyfnerthir y syniad hwn yn sylwadau Saunders:

Y mae byd pawb yn gul *ond yn y meddwl* [...] Drwy'r meddwl yn unig y gellir dianc ar fychander amgylchedd [...] A phan beidiwn â cheisio [ysgrifennu], fe fyddwn mor fychan â gweddill pobl Aber Dar ac Aber Tawe a phob man arall. Onid llenyddiaeth sy'n rhoi amcan ac unoliaeth i'n bywyd ni? (AKAS, t. 8, pwyslais gwreiddiol).

Dyma yn union sy'n nodweddu straeon Kate Roberts, wrth iddi astudio manylion bychain bywyd a darganfod arwyddocâd ynddynt. Dadlennir hyn ym meirniadaeth Saunders Lewis ar gyfrol a gyhoeddwyd gan T. J. Morgan ym 1937, *Dal Llygoden*. Dywed Saunders:

nad yw pethau bychain beunyddiol bywyd yn datguddio fawr iddo eto – nid ydynt ond yn ei ddifyrru. Dyna'r gwahaniaeth rhwng prentis ag awdur *Traed Mewn Cyffion* (AKAS, t. 118).

Ymdrech a chaledi ei bywyd sydd yn arwain at fawredd Kate Roberts. Fel y dywed Derec Llwyd Morgan: 'from the beginning of her career the force that drove her to write was an *idea about life*' (Morgan, 1974, t. 2, pwyslais gwreiddiol). Dywed Kate ei hun mewn araith mai 'bywyd sydd yn sbarduno awdur i ysgrifennu, bywyd a'i holl broblemau' (Morgan, 1974, t. 62). Mae'r ffaith nad yw hi'n bosib i Kate gysegru ei holl amser i lenyddiaeth yn gryfder i'w nofelau, wrth iddi ddefnyddio'r deunydd crai a'r rhwystredigaeth hwn yn ei gwaith creadigol. Nid yn annhebyg i lythyron George Sand, y mae llythyron Kate yn llawn cyfeiriadau at waith tŷ a choginio, ac wrth iddi fynd i'r afael â'r goruchwylion hyn, datblyga syniadau newydd. Fel Sand, felly, gall Kate Roberts feddwl am ei llenyddiaeth pan nad yw wrth ei desg: 'Pe cawn i gofiadur i'm dilyn drwy fy ngoruchwylion yn y tŷ a chymryd i lawr fy meddyliau, fe fyddai gennyf lyfr o straeon ...' (AKAS, t. 94). Er bod hyn yn destun rhwystredigaeth iddi ar adegau, mae ei dyletswyddau yn faeth arbennig i'w chynnyrch llenyddol.

Yn ogystal â chynnig dolen gyswllt ddeallusol â'r byd ehangach, mae llythyron Kate Roberts a Saunders Lewis at ei gilydd hefyd yn gyfle iddynt fynegi eu gwrthwynebiad tuag at y gymdeithas fodern, gan rannu eu pryderon a hyrwyddo'u gwerthoedd yn gyferbyniad i'r hyn a welant o'u cwmpas. Fel y dywed Eigr Lewis Roberts, 'manteisiodd [Kate Roberts] ar bob cyfle i ddelfrydu'r gorffennol ar draul ceryddu'r presennol' (Roberts, 2008). Y mae'r ddau awdur, er enghraifft, yn negyddol ynglŷn â beirniadaeth lenyddol y cyfnod, a dangosir hyn yn sylw dilornus Kate Roberts ar waith lorwerth Peate: 'i beth y gwastraffaf amser i son am bobl drydydd radd eu hymennydd' (AKAS, t. 78).¹² Y mae hyn hefyd yn wir am Saunders Lewis. Gan ymateb i farn Kate am bobl Aberdâr, er enghraifft, gofynna:

¹² Ysgrifennodd lorwerth Peate adolygiadau anffafriol o *Laura Jones* (1930) gan Kate Roberts a *Monica* (1930) gan Saunders Lewis. Gweler AKAS, t. 7.

beth am leoedd fel Blaen Dulais a'r cymoedd eraill oll? Y mae yna rai, oblegid eu pellter o bob cyfannedd gwareiddiad o unrhyw fath, yn waeth na'i gilydd; un felly yw Blaen Dulais. Ni welais erioed y fath gynulleidfa o anwariadaid syml. Petawn yno ddiwrnod mi'm lladdwn fy hun, 'rwy'n sicr bron (AKAS, t. 16).

Dengys y dyfyniadau hyn agwedd nawddoglyd Kate a Saunders tuag at rai llai deallus na nhw, ac mae'r ohebiaeth yn fodd o fwydo a datblygu'r tueddiadau hyn. Mewn datganiad damniol, dywed Kate, er enghraifft, mai 'Yr unig beth sy'n cyfri i'r Cymry Cymraeg erbyn heddiw yw arian' (AKAS, t. 194). Nodweddir eu llythyron gan hiraeth am yr amser a fu, wrth i'r ddau gyfosod gwerthoedd moesol ac ysbrydol y gorffennol a'r byd modern anniwylliedig. Cytunaf ag Alan Llwyd wrth iddo nodi mai 'llenor gwarcheidoli oedd Kate Roberts Bu'n brwydro, trwy'i chelfyddyd, i adfer yr hyn a gollwyd' (Llwyd, 2011, t. 364). Wedi marwolaeth ei mam, er enghraifft, y mae Kate yn hel atgofion, gan lunio cyferbyniad cryf rhwng ddoe a heddiw:

Yr oedd yna ryw bump ar hugain o dyddynnod bychain o gwmpas capel Rhosgadfan pan oeddwn i'n blentyn, a phobl fel fy rhieni yn magu plant ynddynt. Cymry unieithog oeddynt, yn byw yn syml, yn heddychlon ac yn gymwynasgar, yn batrwm o gymdeithas dda. Maent i gyd wedi mynd erbyn heddiw, a mam oedd yr olaf ohonynt. Mae'r syniad yn rhy drist i feddwl amdano, yn enwedig mewn byd creulon, anniwylliedig fel y sydd heddiw (AKAS, t. 136).

Ceir cyfeiriadau mynych yn llythyron y ddau at ddirywiad ysbrydol, moesol a deallusol y genedl. Cyfeiria Saunders, er enghraifft, at 'y bwrw heibio safonau, a'r hen angorau yn colli gafael a barbariaeth yn trechu' (AKAS, t. 145), a sonia ym 1959 am '[g]wmp echrydus ar Gymraeg ac ar safon a stwff y *Faner*' (AKAS, t. 188).¹³ Er y gall yr ohebiaeth, felly, atal y llenorion hyn rhag teimlo'n ynysig, ar y llaw arall, creu eu hynys eu hunain a wnânt drwy eu llythyron.

Y mae Saunders Lewis hefyd yn ddilornus ynglŷn â safonau diwylliannol a deallusol cymdeithas ar lefel ehangach. Wrth sôn am 'y cymeriadau a'r personau crandiaf mewn llenyddiaeth' (AKAS, t. 119), er enghraifft, y mae'n gofyn,

Onid yw'n bwysicach i ninnau ymgynabod a'r rheiny, pobl Homer a Cervantes er enghraifft, na gwybod am fân greadigaethau nofelwyr poblogaidd America heddiw? Neu Ffrainc? Un peth sy'n loes i mi yw bod mawredd ysbryd yn eglur yn nychu yn llên Ffrainc y deng mlynedd diwethaf yma (AKAS, tt. 119-120).

Dangosodd Grahame Davies yn ddiweddar fod ymgais Saunders Lewis i achub yr hyn a ystyrir fel 'diwylliant Cymru' mewn gwirionedd yn rhan o'i adwaith yn erbyn moderniaeth. Cyfeiria Davies at droad y ganrif fel:

amser pan fu her modernrwydd bron yn fater o fywyd a marwolaeth i rai deallusion, amser pan deimlai rhai eu bod yn brwydro dros einioes gwareiddiad wrth iddynt geisio gwrthsefyll grymoedd newydd y ganrif, ac amser pan oedd bygythiad chwalfa'r hen wirioneddau yn ddigon i yrru rhai llenorion ac athronwyr ar encil trosgynnol (Davies, 1999, t. 3).

Dyma a amlygir yn yr ohebiaeth hon. Y mae llythyron Kate Roberts a Saunders Lewis at

¹³ Gweler hefyd AKAS, tt. 101, 176, 194.

ei gilydd yn fodd o gadw'r gorffennol yn fyw wrth iddynt arddel gwerthoedd y tu hwnt i fasnachaeth, materoliaeth a gwagedd y byd modern. Mae natur ffiniol y llythyr, sydd yn gyfrwng preifat ac eto yn rhan o'r byd cyhoeddus, yn ei wneud yn gyfrwng delfrydol i fynegi'r agwedd encilliol hon. Fel y noda Brigitte Diaz, 'mae [gohebiaeth] yn ffurf sy'n arnofio rhwng categorïau cyfnewidiol' ('[les correspondances] flottent entre des catégories flous', Diaz 2002, t. 5). At un gohebydd yn unig yr anfonir y llythyr, ac eto nid yw hyn mor breifat ag ysgrifennu mewn dyddiadur, a cheir posibilrwydd y cyhoeddir y llythron yn gyhoeddus. Cyflwynodd Kate Roberts a Saunders Lewis eu llythron i'r Llyfrgell Genedlaethol, er enghraifft, a byddai George Sand a Gustave Flaubert wedi bod yn ymwybodol o bosibilrwydd cyhoeddi eu llythron hwythau hefyd. Yn wir, cyhoeddodd Sand un o'i llythron at Flaubert mewn cyfnodolyn cyhoeddus wrth iddi ymateb i'w sylwadau ar y Comiwn ym 1871.¹⁴ Nid yw'r llythyr, felly, o reidrwydd yn ffurf gwbl breifat, ac eto, nid yw'n rhan flaenllaw o'r byd cyhoeddus a gondemnrir gan yr awduron.

Gwelwn anfodlonrwydd tuag at fyd y presennol yn llythron Sand a Flaubert hefyd. Noda Rosemary Lloyd y defnyddia Flaubert ei lythron fel modd o ddatblygu ei hunaniaeth: 'Writing, fiction or letters, is fundamental to his sense of self and to his interpretation of existence' (Lloyd, 2004, t. 71). Un elfen bwysig o bersonoliaeth Flaubert yw ei agwedd tuag at safonau llenyddol, er enghraifft:

Sylwch beth mor brin yw Synnwyr llenyddol! [...] Mae'r bobl honedig oleuedig yn mynd yn gynyddol ddi-glem o fewn y maes celfyddydol. Nid ydynt yn deall beth yw celfyddyd hyd yn oed ('Remarquez-vous combien le Sens littéraire est rare! [...] Les gens soi-disant éclairés deviennent de plus en plus ineptes en fait d'art. Ce qui est l'art même leur échappe', *GF-GS*, tt. 210-211).

Yn ogystal â bod yn unig mewn ystyr lythrennol, y mae Flaubert, felly, yn ynysig yn yr ystyr ddeallusol hefyd:

O fewn y brifddinas enfawr hon, wyddoch chi am *un* tŷ lle y trafodir Llenyddiaeth! [...] Teimlaf fy mod yn troi yn ffosil, heb unrhyw gysylltiad â'r byd o'm cwmpas ('Connaissez-vous dans ce Paris qui est si grand *une seule* maison où l'on parle de Littérature! [...] Il me semble que je deviens un fossile, un être sans rapport avec la création environnante', *GF-GS*, t. 296, pwyslais gwreiddiol).

Dywed Brigitte Diaz fod 'brawdoliaeth ymenyddol' ('la fraternité intellectuelle', Diaz, 1998, t. 362) Sand a Flaubert yn elfen hollbwysig yn eu perthynas. Yn sicr daw hyn i'r amlwg yn yr ohebiaeth o ran barn y ddau ar feiriadaeth lenyddol. Cytuna Sand â sylwadau Flaubert, gan ddatgan, er enghraifft, mai ymosod ar yr awdur a wna'r beirniad gan amlaf yn hytrach nag ystyried gwerth y llyfr.¹⁵

Wrth sôn am statws gohebiaeth, dywed Françoise van Rossum-Guyon fod y llythyr yn weithred ('la lettre est ... une action', van Rossum-Guyon, 1994, t. 14), a chyfeiria Michel Foucault hefyd at bwysigrwydd y llythyr yn yr ystyr hwn:

Gweithred yw'r llythyr; caiff effaith ar y llythyrwr drwy'r broses o ysgrifennu, ac ar yr un sy'n derbyn y llythyr drwy'r broses o ddarllen ac ailddarllen ('la lettre

¹⁴ George Sand, 'Réponse à un ami', *Le Temps*, 3 Hydref 1871.

¹⁵ Ceir mwy o enghreifftiau o'r agwedd hon gan Sand a Flaubert yn *GF-GS*, tt. 215, 354, 410, 476.

qu'on envoie *agit*, par le geste même de l'écriture, sur celui qui l'adresse, comme elle *agit* par la lecture et la relecture sur celui qui la reçoit').¹⁶

Yn ogystal â phwysigrwydd ysgrifennu llythyron fel modd o oresgyn amgylchiadau, mae'r weithred o *dderbyn* llythyr hefyd yn hollbwysig i'r llenorion hyn. Y mae'r ddau bâr yn cynnig anogaeth a chynhaliaeth i'w gilydd fel llenorion, ac y mae Sand yn arbennig o bwysig i Flaubert yn y cyd-destun hwn. Dyma sy'n gyfrifol am ddechrau'r ohebiaeth, wrth i Flaubert ymateb i erthygl ganmoliaethus Sand ar *Salammbô* (1862).¹⁷ Yn y pen draw, bu'r nofel yn llwyddiant, ond ymateb gelyniaethus a gafwyd gan feirniaid yn wreiddiol.¹⁸ Golygai erthygl Sand lawer i Flaubert, felly, a phwysig yw nodi bod ei llythyr yn fwy gwerthfawr fyth: 'Mae eich llythyr ... yn ychwanegu at eich erthygl *ac yn mynd y tu hwnt iddi*' ('Votre lettre ... ajoute encore à votre article *et le dépasse*', *GF-GS*, tt. 53-4, pwyslais wedi'i ychwanegu). Derbynia Flaubert lawer o gymorth seicolegol oddi wrth Sand wrth gyhoeddi *L'Éducation sentimentale* (1869) hefyd. Ceir esboniad treiddgar gan Sand o'r ymateb anffafriol i'r nofel hon: 'Ni wŷyr ai bardd ynteu realydd a fydd, a chan ei fod yn gyfuniad o'r ddau, mae hyn yn broblem iddo' ('Il ne sait s'il sera poète ou réaliste, et comme il est l'un et l'autre, ça le gêne', *GF-GS*, t. 269). Dengys ymateb Flaubert ei fod yn gwerthfawrogi ei sylwadau yn fawr: 'Dyna lythyr *hyfryd* a anfonasoch ataf ... !' ('Quelle *chouette* lettre vous m'avez écrit [*sic*] ...!', *GF-GS*, t. 271). Ymddengys bod derbyn y llythyron personol hyn, wedi eu teilwra yn arbennig iddo ef, yn gymorth mawr i Flaubert ac yn ei rwystro rhag rhoi'r ffidil yn y to fel awdur.

Yn ogystal â derbyn cefnogaeth gan Sand, mae Flaubert hefyd yn canmol ei gwaith hithau. Cyn dechrau'r ohebiaeth, ymddengys Flaubert yn negyddol iawn ynglŷn â gwaith Sand, ac mae'n parhau i gynnig ambell sylw negyddol. Fodd bynnag, ymateb positif a geir ganddo ar y cyfan. Y mae'n canmol *Nanon* (1872) a *Francia* (1872), er enghraifft, yn enwedig arddull y ddwy nofel, tipyn o ffrainc gan awdur sydd yn gosod cymaint o bris ar arddull.¹⁹ Nid gweniaith mo hyn, oherwydd dywed mewn llythyr at y Dywysoges Mathilde ei fod wedi mwynhau'r ddwy nofel yn fawr (Flaubert, 1973, IV, t. 618).²⁰ Y mae sylwadau o'r fath yn golygu llawer i Sand, yn enwedig gan ei bod yn ei chael hi'n anodd dod o hyd i feirniadaeth o bwys ar ei gwaith.²¹ O ganlyniad, y mae'n gwerthfawrogi barn Flaubert, 'darllenydd sy'n werth dwy fil' ('un lecteur qui en vaut deux milles', *GF-GS*, t. 408).

Yn yr un modd, y mae'n amlwg o'r cychwyn cyntaf mai un o brif swyddogaethau llythyron Kate Roberts a Saunders Lewis yw cynnig anogaeth i'w gilydd fel llenorion. Man cychwyn yr ohebiaeth yw llythyr Saunders yn canmol straeon byrion Kate. Derbynia Saunders lythyr

¹⁶ Dyfynnir gan Madeleine Ambrière-Fargeaud, 1984, tt. 89-90.

¹⁷ Cyhoeddwyd 'Lettre sur *Salammbô*' gan Sand yn *La Presse*, 27 Ionawr 1863, ac eto yn *George Sand*, 1992, tt. 297-305.

¹⁸ Gweler André Dubuc, 1963.

¹⁹ Gweler *GF-GS*, llythyron 381 a 412.

²⁰ Y Dywysoges Mathilde oedd merch y brenin Jérôme (brawd y tywysog Napoleon), a nith Napoleon III. Y mae Flaubert hefyd yn canmol ac yn gwerthfawrogi *Ma Soeur Jeanne* (1874), *Marianne* (1877) a *La Tour de Percemont* (1877) gan Sand, gan dynnu ei sylw at erthygl ganmoliaethus ar y ddwy nofel olaf mewn cyfnodolyn Saesneg. Gweler *GF-GS*, tt. 522-3.

²¹ Dywed Sand mai adborth negyddol a derbynia yn ddi-ffael gan gyfarwyddwr *La Revue des deux mondes* (François Buloz), a'r unig ymateb a gynigir gan ei golygydd (Michel Lévy) yw ffigurau gwerthiant y llyfr flwyddyn yn ddiweddarach. Gweler *GF-GS*, t. 408.

gan Kate yn datgan bod ei llythyr '[y]n gysur mawr imi' (AKAS, t. 1), gan na fu llawer o ganmol ar ei gwaith hyd hynny. Nid yn unig y mae Kate yn gwerthfawrogi cael clod, ond mae derbyn clod gan feirniad mor arbennig â Saunders Lewis yn golygu llawer: 'Gwelwch felly pa mor galonogol eich llythyr imi'r bore. Ac mae cael hynyna gennyh chi yn fwy o werth na dim' (AKAS, t. 2). Y mae Kate yn hynod werthfawrogol o onestrwydd Saunders yn ei sylwadau ar ei gwaith. Dywed y bydd ei feirniadaeth 'yn gymorth i[dd]i ar gyfer y dyfodol [...] oblegid ei [f]jod yn feirniad mor graff ac yn feirniad mor onest' (AKAS, t. 8). Gwerthfawroga nid yn unig y ganmoliaeth, felly, ond y sylwadau beirniadol ar ei gwaith hefyd.²² Nodweddir sylwadau Saunders yn arbennig gan bwyslais ar bwysigrwydd gwaith Kate i'r genedl. Wrth ddarllen un o'i straeon ym 1933, er enghraifft, dywed mai:

dyma'r unig arwydd hyd yn hyn fod ymwybod llenyddol Cymru yn teimlo dim oddi wrth greisis y blynyddoedd presennol, – y mae'r stori yn bwysig iawn gan hynny yn natblygiad ein llên' (AKAS, t. 102).²³

Pwysleisia Saunders natur unigryw Kate fis Ionawr 1957 hefyd wrth sôn am *Y Byw sy'n Cysgu*, gan ddweud fod 'ei ddarllen y tro cyntaf ... yn brofiad go fawr, a dyna beth pur ddiethr ynglŷn â dim newydd Cymraeg y dyddiau hyn' (AKAS, t. 183).²⁴ Yn ogystal â thanlinellu arwyddocâd gwaith Kate i Gymru, y mae Saunders hefyd yn gosod ei gwaith mewn cyd-destun ehangach, drwy ei gymharu, er enghraifft, â gwaith André Gide (AKAS, t. 149), Jane Austen (AKAS, t. 171), Jane Barlow a Katherine Mansfield (AKAS, t. 8). Drwy wneud hyn, mae'n rhoi statws i'w gwaith. Swyddogaeth y llythyron yn y cyd-destun hwn, felly, yw annog Kate i ymfalchïo yn ei gwaith a sicrhau ei bod yn dal ati, fel y dywed Saunders wrth sôn am *Y Byw sy'n Cysgu*: 'tybiais y gallai gair o werthfawrogiad fod yn hwb i chi roi'ch meddwl ar y nofel nesaf' (AKAS, t. 183). Y mae Saunders Lewis yntau yn derbyn anogaeth oddi wrth Kate Roberts yn aml hefyd.²⁵ Ymddengys mai beirniadaeth Kate ar *Monica* sy'n effeithio fwyaf arno. Yn ei llythyr cyntaf ar y pwnc, cynigia Kate ymateb manwl a chynhwysfawr, gan gynnwys canmoliaeth ynglŷn â'r cynllunio gofalus, yr ymwrthod rhag mynegi cydymdeimlad, a'r gallu i dreiddio i hanfod y cymeriad.²⁶ Y mae ymateb Saunders Lewis yn dangos cymaint ei werthfawrogiad: 'rhaid imi ... gael dweud wrthyh na chefais i erioed – ond gan un person nad yw'n llenor nac yn Gymraes! – llythyr a gerais yn fwy, a bydd yn werthfawr gennyf tra byddwyf' (AKAS, t. 76).

Gan fynegi pryderon ynglŷn â datblygiad y teleffon ar droad y ganrif, noda'r Baronne de Staffe ym 1895:

Nid yw dulliau electronig o gyfathrebu, sydd o reidrwydd yn gryno ac yn gyhoeddus, yn caniatáu i chi arllwys eich calon ynddynt, dim ond cyfnewid

²² Rhaid nodi, serch hynny, mai canmol ei gwaith yn ddi-ffael a wna Saunders erbyn ail gyfnod ei gwaith, gan awgrymu mân newidiadau yn unig i *Stryd y Glep* (1949), AKAS, t. 149.

²³ Cyhoeddwyd 'Y Diwrnod i'r Brenin' yn *Ffair Gaeaf* (1937).

²⁴ Gweler AKAS, llythyron 5 a 72 hefyd, wrth i Saunders annog Kate i gyhoeddi ei straeon ar ffurf llyfr.

²⁵ Mynega Saunders ei werthfawrogiad yn eglur wedi i Kate gynnig ei barn ar *Blodeuwedd*: 'Yr oeddwn yn ofnus enbyd am *Flodeuwedd* ac yn anfodlon iawn ar y ddwy act gyntaf. Ceisais eu carthu o'r pethau barddonllyd a llenyddol a oedd ynddynt; anelais at foelni garw ac ymddiddan a dynnai'r llen oddi ar waelod natur. Ond hyd oni daeth eich llythyr chwi heddiw, 'wyddwn i ddim beth a fyddai'r effaith. Rhaisoch ollyngdod mawr imi' (AKAS, t. 139).

²⁶ Gweler AKAS, llythyr 57.

syniadau a wneir ('Les communications électriques, qui sont nécessairement brèves et ne sauront être confidentielles, ne peuvent suffire à l'épanchement des cœurs et ne servent qu'à l'échange des idées', de Staffe, 1895, t. 16).

Wrth drafod datblygiad gohebiaeth, sonia Le Guillou hefyd am ddyfnder ffurf y llythyr o'i chymharu â dulliau cyfathrebu mwy modern: 'sefydlir perthynas arbennig – *emosiynol ac ymenyddol* – rhwng y ddau lythyrwr' ('il s'établit entre le scripteur et le destinataire une relation privilégiée – *affective, intellectuelle*', Le Guillou, 1990, t. 101, pwyslais wedi'i ychwanegu). Yn wahanol i'r dull electronig, gall y llythyr gynnig modd o fynegi teimladau yn ogystal â syniadau. Y mae derbyn newyddion gan y llythyrwr neu'r llythyrwraig yn ei hunan yn golygu llawer i'r llenorion hyn. Fel y dywed Alan Llwyd: 'Er gwaethaf problemau henaint, roedd Kate wrth ei bodd yn derbyn llythyrau gan gyfeillion' (Llwyd, 2011, t. 357). Dywed Saunders Lewis ym 1927: 'ni ddaw imi mewn mis lawer pleser tebyg i lythyr gennych chi' (AKAS, t. 21), ac eto, dros ddeugain mlynedd yn ddiweddarach: 'pleser mawr oedd eich llythyr chi heddiw' (AKAS, t. 226). Fe wna Saunders ymdrech arbennig i ysgrifennu at Kate yn yr ysbyty fis Medi 1951, gan y gŵyr gymaint y bydd yn gwerthfawrogi llythyr i '[d]orri ar dreiglau y dyddiau' (AKAS, t. 168). Fis Mai 1953, dyma Saunders unwaith yn rhagor yn anfon llythyr sydd yn cyflawni pwrpas symbolaidd wrth iddo gydymdeimlo â Kate ar goll ei brawd, er mwyn 'dangos nad ydych heb rai sy'n meddwl amdanoch' (AKAS, t. 174). Y mae llythyron Kate hefyd yn cyflawni'r swyddogaeth hon pan fo Saunders yn ddigalon, fel y dywed yntau: 'Diolch calon am eich llythyr – yr oedd pob tudalen yn llawn diddordeb ac yr oedd ei gael yn codi f'ysbryd i'n arw' (AKAS, t. 212). Y llythyr sydd yn amlygu'r agwedd hon orau yw'r llythyr olaf un. Gan sôn am lythyron a llawysgrifau Saunders Lewis ar ôl 1966, cyfeiria T. Robin Chapman at 'y llawysgrifen fawr, gynyddol flêr sy'n ei nodweddu wrth i henaint ac anhwylder dynhau eu gafael' (Chapman, 2006, t. 344). Yn sicr mae'r ysgrifen yn y llythyr olaf a anfonir gan Saunders at Kate yn hynod grynedig a cheir llawer o wallau a chroesi allan. Dengys hyn gymaint o ymdrech yw ysgrifennu iddo erbyn hyn, ac eto mae'n parhau i wneud hynny, gan ei fod yn deall beth mae hyn yn ei olygu i Kate. Wedi diolch iddi am ei llythyr, dywed: 'Gwelwch syt siâp sydd arnaf fi. [...] mae gwybod eich bod yn fyw yn gysur' (AKAS, t. 236). Erbyn hyn, mae pwysigrwydd symbolaidd y llythyr, sef atgoffa'i gilydd fod yna berson sydd yn coleddu'r un gwerthoedd â hwy yn dal i fodoli, wedi dod yn ganolog i'r ohebiaeth.

Ceir tueddiad tebyg yn llythyron Sand a Flaubert. Mewn llythyr at Armand Barbès ym 1868, dywed Sand mai prif bwrrpas llythyr yw derbyn newyddion oddi wrth ein hanwyliaid (Sand, 1964-1991, XX, tt. 659-60). Wrth i'r ddau lenor heneiddio, mae'r elfen gysurlon hon yn gynyddol bwysig yn eu llythyron. Gan ymateb i lythyr gan Sand, er enghraifft, dywed Flaubert, 'Dim ond y chi all gynnig y fath dynerwch' ('Il n'y a que vous pour avoir de ces délicatesses', *GF-GS*, t. 366). Yn wyneb agwedd ddigalon Flaubert yn ystod y 1870au tuag at werth cyhoeddi a thuag at sefyllfa Ffrainc yng nghanol cythrwfl gwleidyddol, daw sensitifrwydd Sand yn hollbwysig iddo.²⁷ Mae'n amlwg fod Flaubert yn gwerthfawrogi llythyron Sand gan y dywed yn ei lythyr at y Dywysoges Mathilde, 'Mae [Mme Sand] yn gwneud ei gorau glas i godi fy nghalon' ('[Mme Sand] fait tout ce qu'elle peut pour me

²⁷ Anfona Sand nifer o lythyron cysurlon at Flaubert. Gweler *GF-GS*, llythyr 337, er enghraifft.

remonter le moral', Flaubert, 1973, IV, t. 618). Yn yr un modd â llythyron Saunders Lewis at Kate Roberts yn yr ysbyty, gellir dehongli'r llythyron hyn fel gweithred symbolaidd, gan eu bod yn gynhaliath angenrheidiol i Flaubert yn ystod cyfnodau tywyll ei fywyd. Gan grisialu cyfraniad Sand i'w fywyd, dywed Flaubert: 'Wnaethoch chi erioed ddim byd ond lles i mi' ('Vous ne m'avez jamais fait que du bien, vous', *GF-GS*, t. 523).

Y mae gan y llythyrywr penodol hyn arwyddocâd arbennig hefyd. Er bod Kate Roberts a Saunders Lewis ill dau yn ysgrifennu at D. J. Williams, er enghraifft, ychydig iawn o lythyron D.J. at Saunders a gadwyd, a noda Emyr Hywel mai prin yw'r sylwadau llenyddol ar waith Saunders yn y llythyron hynny, gan awgrymu 'fod [D.J.] mewn arswyd ohono [Saunders Lewis] ar y gwastad llenyddol' (Hywel, 2007, t. 23). Derbyniodd Kate hithau ganmoliaeth uchel gan D.J. i nifer o'i gweithiau, ond nid yw hi'n cyfeirio at ei waith llenyddol ef yn aml yn ei llythyron. Dywed Saunders fod 'graen proffesiynol' ar bob un o'r straeon yn *Te yn y Grug* (1959), sef y clod uchaf y gellir ei roi i awdur Cymraeg 'oblegid dyna'r peth sy brinnaf oll' (AKAS, t. 188). Yn sgil hyn, gesyd Saunders bris uchel ar farn Kate. Y mae'n diolch iddi am ei sylwadau ar dechneg *Monica* (1930), er enghraifft:

o bawb a ddywedodd ddim am fy llyfr mewn adolygiad neu lythyr, chi yn unig a sylwodd ar yr ochr yna i'r gwaith. Ond dyna fo – chi yw'r unig grefftwr arall sy'n ymddiddori yn y peth (AKAS, t. 80).

Wrth ddiolch iddi hefyd am ei phennod ar ei ryddiaith, noda Saunders:

y mae'r tri dyfyniad helaeth yn codi tri darn y cofiaf imi ymboeni â hwynt wrth eu llunio. Diolch yn gynnes i chwi am *ddarllen* sy'n gwneud sgrifennu'n werth ymdrafferthu ag ef (AKAS, t. 164, pwyslais gwreiddiol).

Y mae'r un peth yn wir am ei sylwadau ef ar ei gwaith hithau. Gan ymateb i adolygiad Saunders ar *Laura Jones* (1930), er enghraifft, dywed Kate: 'Fel arfer, gwelsoch chwi'r hyn na wel neb arall' (AKAS, t. 73).²⁸ Er mai'r 'chi' ffurfiol a ddefnyddir gan y ddau drwy gydol yr ohebiaeth – yn wahanol i Sand, sydd yn cyfeirio at Flaubert fel 'tu' (ti) wedi 1867 – y mae'n amlwg fod y ddau yn agos iawn. Dywed Saunders, er enghraifft, wrth gytuno i ddarparu geirda i Kate: 'Nid yw'n fwy o ffafr na phe gofynnwn i i'm llaw dde estyn cwpan i'm genau. Mae gennych lawn hawl ar bopeth a allaf, fy nghyfaill' (AKAS, t. 106).

Roedd Sand a Flaubert yn llythyru â llenorion eraill hefyd. Ymysg y pwysicaf i Flaubert oedd ei gyfaill Louis Bouilhet.²⁹ Fodd bynnag, mae llythyron Sand yn arbennig o werthfawr iddo. Y mae'n ei chyfarch fel 'mon chère maître', gan ddangos ei farn uchel ohoni, ond hefyd ei safle unigryw yn ei fywyd:

Heblaw amdanoch chi a Twrgeneff, dwi ddim yn nabod yr un dyn byw arall y gallaf agor fy nghalon iddo ('A part vous et Tourgueneff je ne connais pas un mortel avec qui m'épancher sur les choses qui me tiennent le plus à cœur ...', *GF-GS*, t. 301).

Saif gohebiaeth Sand a Flaubert ar wahân i'w gohebiaeth hithau ag awduron eraill hefyd. Yn un peth, mae'n llawer mwy sylweddol na'r ohebiaeth rhyngddi hi a Sainte-Beuve,

²⁸ Dywed Kate Roberts hefyd wrth Saunders Lewis: 'Mae fy nlêd yn fwy i chwi na neb arall yng Nghymru' (AKAS, t. 10).

²⁹ Gweler *GF-GS*, llythyr 216.

Champfleury, Balzac neu Hugo. Er bod sylwadau pwysig yn y llythyron hyn hefyd, nid oes iddynt yr un dyfnder na gonestrwydd â'r ohebiaeth gyda Flaubert.

Rhaid pwysleisio hefyd bwysigrwydd yr awduron hyn i'w gilydd ar lefel ymenyddol. Mae Saunders Lewis fel petai'n gwahaniaethu rhwng Kate Roberts y person a Kate Roberts yr awdur. Cyn priodas Kate â Morris Williams, mynega Saunders ei obeithion 'na bydd eich priodi chi ddim yn ei lladd hi' (AKAS, t. 50), ac wedi'r briodas, dywed y bydd 'yn ddigon parchus ohon[i] i ddweud Mrs Williams' wyneb yn wyneb, ond mewn llythyron, 'mi fyddaf innau yn ddigon hyf i'ch cyfarch wrth eich enw llenyddol (heb y "Miss")' (AKAS, t. 53). Er bod y ddau bersona ynghlwm â'i gilydd, ac er y ceir llawer o fanylion am fywyd beunyddiol Kate yn ogystal â'i gweithgarwch llenyddol, ei statws fel llenor sydd yn cyfri fwyaf i Saunders. Ceir tebygrwydd trawiadol rhwng y ddwy ohebiaeth yn y cyd-destun hwn. Mewn llythyr ym 1863, gofynna Flaubert am lun o Sand i'w osod uwchben ei ddesg. Ceir ymholiad tebyg gan Saunders yn ei lythyr at Kate ym 1948. Dyma ymateb Flaubert i'r paentiadau a anfonir gan Sand:

O'r ddau lun, fy ffeffryn yw darlun Couture. Dim ond "y wraig Dda" a welodd Marchal ynoch. Ond yn y llall fe welaf i [...] "wyneb yr awdur" ('Des deux portraits, celui que j'aime le mieux c'est le dessin de Couture. Quant à Marchal, il n'a vu en vous que "la Bonne femme". Mais moi [...] je retrouve dans l'autre "la tête de l'auteur" ...', *GF-GS*, t. 80).

Cymharer hyn ag ymateb Saunders i ffotograff Kate: 'Can mil diolch am y llun. Yr wyf yn meddwl y byd ohono, oblegid bod crëwr y storiâu yn arbennig eglur i mi ynddo' (AKAS, t. 144). Prif bwysigrwydd Kate a Sand i'w llythyrwyr yw eu statws fel meistri creadigol a chyfeillion ymenyddol, a dyma mae Flaubert a Saunders yn ei werthfawrogi fwyaf yn y llythyron. Gellir nodi mai statws y llythyrwr neu'r llythywraig fel cyd-sgwrsiwr ymenyddol yw prif ddiddordeb ac arwyddocâd y llythyron i ni fel beirniaid llenyddol. Noda Nicole Mozet, er enghraifft, bod modd ystyried gohebiaeth rhwng llenorion fel labordy ysgrifennu ('un laboratoire de l'écriture', Mozet, 1994, t. 15) ac yn sicr ceir trafodaethau manwl ar eu cynnyrch llenyddol yng ngohebiaeth y ddau bâr.³⁰

Y mae i'r llythyr, felly, nifer o swyddogaethau gwahanol ym mywydau'r llenorion hyn. Er gwaethaf y dirywiad yn statws y llythyr fel cyfrwng cyfathrebu erbyn yr ugeinfed ganrif, y mae'r ohebiaeth yn dal i gynnig yr un manteision i Kate Roberts a Saunders Lewis ag y gwnaethai i Sand a Flaubert. Yr hyn sydd yn gyffredin i'r ddwy ohebiaeth yw'r modd y maent yn cyfoethogi bywydau deallusol a chreadigol y llythyrwyr. Yn ogystal â chynnig modd o ddianc rhag amgylchiadau a chreu byd amgen i'r un y trigant ynddo, cynigia'r ohebiaeth hefyd gyfle i'r llenorion hyn annog a chynnal ei gilydd, fel dau gyfaill hynod, ond, yn fwy penodol, felartneriaid llenyddol unigryw. Y mae ystyr a gwerth bywyd, a'r ymdrech i gadw cydbwysedd rhwng bywyd bob dydd a bywyd y meddwl, yn bwnc hollbresennol yn y ddwy ohebiaeth. Er bod Flaubert a Saunders Lewis ill dau yn tueddu i awgrymu mai'r unig fodd o ddatblygu'n wir artist yw drwy ymbellhau oddi wrth fywyd a'i feichiau, dengys eu hedmygedd at Kate Roberts a Sand bod modd cyfuno'r ddau fyd,

³⁰ Gweler llythyron 51, 333, 374, 408 a 410, er enghraifft, yn *GS-GF*, a llythyron 57, 58, 61, 75, 83, 125, 175 yn AKAS.

ac fel y datgan Saunders Lewis: 'rhyw fynd a dyfod rhwng profi a mynegi yw bywyd artist' (AKAS, t. 36). Y mae hyn yn cyd-fynd â dadl Burke ynglŷn â'r ymblethu angenrheidiol rhwng y ddau fyd a'r angen i ni fel beirniaid leoli ein hunain 'between the poles of the transcendental and the empirical' (Burke, 1992, t. 211). O ganlyniad i natur y llythyr fel modd o uno'r bywyd ymenyddol a'r bywyd beunyddiol, y mae'n ymgorfforiad o'r sbectrwm cyfoethog hwn.

Llyfryddiaeth

Ambrière-Fargeaud, M. (1984), 'Bilan des éditions de correspondances des XIXe et XXe siècles', yn Françon, A. a Goyard, C. (goln.), *Les Correspondances inédites*, (Paris: Economica), ff. 81-92.

Barnes, J. (1985), *Flaubert's Parrot* (Llundain: Picador).

Barthes, R. (2002), 'The Death of the Author', yn Finklestein, D. a McCleery, A. (goln.), *The Book History Reader*, (Llundain: Routledge), ff. 221-224.

Brombert, V. (1966), *The Novels of Flaubert: A Study of Themes and Techniques* (Princeton: Gwasg Prifysgol Princeton).

Burke, S. (1992), *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida* (Caeredin: Gwasg Prifysgol Caeredin).

Chapman, T. R. (2006), *Un Bywyd o Blith Nifer* (Llandysul: Gomer).

Davies, G. (1999), *Sefyll yn y Bwlch: Cymru a'r Mudiad Gwrth-Fodern. Astudiaeth o Waith T.S. Eliot, Simone Weil, Saunders Lewis ac R.S. Thomas* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

Diaz, B. (1998), 'Penser la littérature. Le dialogue épistolaire Sand-Flaubert, 1866-1876', yn Melançon, B. (gol.), *Penser par lettre*, (Quebec: Fides), ff. 361-373.

Diaz, B. (2002), *L'Épistolaire, ou la pensée nomade: formes et fonctions de la correspondance dans quelques parcours d'écrivains au XIXe siècle* (Paris: Presses Universitaires de France).

Dubuc, A. (1963), 'Les critiques parisiens de 1862 et *Salammbô*', *Les Amis de Flaubert*, 22 (Ebrill 1963), ff. 3-18.

Duncan, I. (1927,1968), *My Life* (Llundain: Gollancz).

Flaubert, G. (1973), *Correspondance*, golygydd gan Bruneau, J., 5 cyfrol (Paris: Gallimard).

Garval, M. (2004), '*A Dream of Stone*': *Fame, Vision and Monumentality in Nineteenth-Century French Literary Culture* (Newark: Gwasg Prifysgol Delaware).

Hywel, E. (2007), *Annwyl D.J.: Detholiad o'r Ohebiaeth rhwng D. J. Williams, Kate Roberts a Saunders Lewis, 1924-69* (Talybont: Y Lolfa).

Ifans, D., (gol.) (1993), *Annwyl Kate, Annwyl Saunders* (Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru).

Jacobs, A., (gol.) (1981), *Gustave Flaubert-George Sand. Correspondance* (Paris: Flammarion).

James, H. (1878,1919), 'George Sand', yn *French Poets and Novelists* (Llundain; Efrog Newydd: Macmillan and Co.), ff. 149-185.

- Le Guillou, L. (1990), 'Epistolarité et histoire littéraire', yn Bossis, M. (gol.), *L'Épistolarité à travers les siècles, geste de communication et/ou d'écriture*, (Stuttgart: Steiner), tt. 99-105.
- Lloyd, R. (2004), 'Flaubert's correspondence', yn Unwin, T. (gol.), *The Cambridge Companion to Flaubert*, (Caergrawnt: Gwasg Prifysgol Caergrawnt), tt. 67-84.
- Llwyd, A. (2011), *Kate: Cofiant Kate Roberts 1891-1985* (Talybont: Y Lolfa).
- Morgan, D. L. (1974), *Kate Roberts* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, ar ran Cyngor Celfyddydau Cymru).
- Mozet, N. (1994), *George Sand. Une Correspondance* (Paris: Christian Pirot).
- Perrot, M. (1994), 'Le « troisième sexe »', yn Mozet, N. (gol.), *George Sand. Une Correspondance*, (Paris: Christian Pirot), tt. 219-24.
- Reid, M. (2002), 'George Sand: l'art et le métier', *Travaux de littérature*, 15, tt. 57-75.
- Roberts, E. L. (2008), *Dyna fy Mywyd. Kate Roberts (1891–1985), Darlith Flynyddol Cae'r Gors, 2008* (Canolfan Dreftadaeth Cae'r Gors).
- Sainte-Beuve, C. (1956-1960), 'Diderot', yn *Œuvres*, 2 gyfrol (Paris: Gallimard), I, tt. 867-888.
- Sand, G. (1992), *Questions d'art et de littérature*, golygwyd gan Colwell, D. J. (Egham: Runnymede Books).
- Sand, G. (1964-1991), *Correspondance*, golygwyd gan Lubin, G., 26 cyfrol (Paris: Garnier).
- Sassoon, D. (2006), *The Culture of the Europeans from 1800 to the Present* (Llundain: Harper Collins).
- Staffe, B. de (1895), *La Correspondance dans toutes les circonstances de la vie* (Paris: Flammarion).
- Van Rossum-Guyon, F. (1994), 'Correspondance et Littérature', yn Mozet, N. (gol.), *George Sand. Une Correspondance*, (Paris: Christian Pirot), tt. 13-17.
- Unwin, T. (gol.) (2004), *The Cambridge Companion to Flaubert* (Caergrawnt: Gwasg Prifysgol Caergrawnt).